

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.92>

БЛАГОДІЙНА ТА ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СУСПІЛЬНА ПРАКТИКА: ПРАВОВІ, ТЕЛЕОЛОГІЧНІ ТА АКсіОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Шопіна І.М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3334-7548

Шопіна І.М. Благодійна та волонтерська діяльність як суспільна практика: правові, телеологічні та аксіологічні аспекти.

У статті визначено, що благодійні організації є важливим учасником суспільних відносин в умовах невизначеності, коли прогнозування соціально-економічних, політичних та інших процесів ускладнюється внаслідок відсутності гарантій безпеки та домінування факторів ризику. Обґрунтовано, що діяльність благодійних організацій в державі і суспільстві пов'язана з трьома сферами: політичною, економічною та сферою соціального захисту. З'ясовано, що в політичній сфері благодійна діяльність дає змогу сформувавши позитивний імідж публічної особи та отримати певні переваги перед конкурентами. Визначено, що в економічній сфері благодійність дає змогу виробникам розширювати збут своєї продукції та послуг завдяки постійному згадуванню назви суб'єкта господарювання та апелювання до цінностей споживачів. Зауважено, що у сфері соціального захисту благодійна допомога дає змогу державі уникати деяких узятих на себе у законодавчих актах зобов'язань, перекладаючи окремі з них на інших суб'єктів.

Акцентовано увагу на тому, що залежність нагальних потреб держави у сфері воєнної безпеки від благодійної активності невизначеного кола осіб породжує велику кількість ризиків, пов'язаних з непередбачуваністю розмірів благодійних пожертв та їх обумовленістю виключно суб'єктивними факторами. Тому моніторинг тенденцій благодійної діяльності уявляється одним із завдань забезпечення національної безпеки.

Серед переваг, які досягаються завдяки благодійній діяльності, названо оперативність задоволення нагальних потреб держави і окремих громадян, а також підвищення консолідації суспільства внаслідок появи спільних для різних верств населення цілей.

Ключові слова: благодійна діяльність, благодійні організації, волонтерська діяльність, волонтерські організації, благодійна допомога, філантропія, меценатська діяльність.

Shopina I.M. Charitable and Volunteer Activities as a Social Practice: Legal, Teleological and Axiological Aspects.

The article determines that charitable organizations are an important participant of social relations in conditions of uncertainty, when forecasting of socio-economic, political and other processes is complicated due to the lack of security guarantees and dominance of risk factors. It is substantiated that the activities of charitable organizations in the State and society are usually closely related to three areas: political, economic and social protection. In the political sphere, charitable activities help to create a positive image of a public figure and gain certain advantages over competitors. In the economic sphere, charity allows manufacturers to expand sales of their products and services by constantly mentioning the name of the business entity and appealing to consumer values. In the area of social protection, charitable assistance allows the state to avoid some of the obligations assumed in legislative acts by shifting some of them to other entities.

The author emphasizes that the dependence of the State's urgent needs in the area of military security on the charitable activity of an indefinite number of persons gives rise to a large number of risks associated with the unpredictability of the amount of charitable donations and their dependence on purely subjective factors. Charitable activity carries a large number of risks for the public administration system, so monitoring its trends is considered one of the tasks of ensuring national security.

Among the advantages achieved through charitable activities is the efficiency of meeting the urgent needs of the state and individuals. Another advantage is the increased consolidation of society and the emergence of common goals for different segments of the population.

Key words: charitable activity, charitable organizations, volunteer activity, volunteer organizations, charitable assistance, philanthropy, patronage.

Постановка проблеми. Необхідність забезпечити ефективне функціонування Сил оборони, держави і суспільства в умовах широкомасштабної російської збройної агресії обумовлює необхідність консолідації всіх наявних ресурсів. Одним із суб'єктів, який забезпечує оперативне задоволення нагальних суспільних потреб, є благодійні організації, внесок яких у забезпечення функціонування Збройних Сил України та інших суб'єктів Сил оборони, а також у допомогу цивільному населенню України, є дуже вагомим. Разом з тим, з огляду на тривалий характер збройного конфлікту, місце та роль благодійних організацій в суспільному механізмі потребує рефлексії та переосмислення. Вказане обумовлює актуальність дослідження цілей та цінностей суб'єктів, які здійснюють благодійну діяльність, а також їх правового закріплення, і слугує підтвердженням актуальності теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з функціонуванням благодійних організацій, розглядали у своїх дослідженнях Я. Буздуган, яка охарактеризувала благодійництво у правовому аспекті і зробила висновок, що відновлення в Україні благодійної діяльності дасть державі можливість певною мірою зменшити витрати та зняти з себе відповідальність за виконання багатьох соціальних завдань [1, с. 9], А. Гудзь, яка вважає, що найбільш доречно благодійність визначати в аспекті цілей, які формують основу існування цього феномена, не обмежуючись формами, видами, способами, методами її здійснення. На думку авторки, для внесення чіткості у законодавстві необхідно закріпити окрему статтю із переліком форм благодійної діяльності, а саме: меценатство, волонтерство, гуманітарна допомога, донорство, миротворча діяльність, місіонерство тощо із внесенням відповідних змін у статті спеціальних законів, присвячених по суті окремим формам благодійної діяльності [2, с. 62]. В. Стинська наводить аргументи на користь позиції, що благодійна діяльність потребує від держави введення сучасних правових, політичних та фінансових інструментів підтримки й розвитку, тому питання ефективного нормативно-правового регулювання благодійної діяльності є важливим та доцільним на сучасному етапі [3, с. 396]. С. Прокопець, розглядаючи одну із форм благодійної діяльності – волонтерську діяльність, вказує, що вона є основою побудови та розвитку громадянського суспільства. Вона втілює в собі найшляхетніші прагнення людства – прагнення миру, свободи, безпеки та справедливості для всіх людей [4, с. 39]. Проблематиці правового регулювання благодійної діяльності присвячено також роботи інших авторів. Разом з тим, питання, телеологічних та

аксіологічних аспектів благодійної діяльності взагалі та волонтерської діяльності зокрема ще чекають на своїх дослідників.

Мета статті – визначити особливості правових, телеологічних та аксіологічних аспектів благодійної та волонтерської діяльності.

Виклад основного матеріалу. З початком російської збройної агресії перед українською державою та громадянським суспільством постала значна кількість проблем, пов'язаних як з необхідністю у стислі терміни забезпечити ефективне функціонування Збройних Сил України та інших складових Сил оборони, так і з захистом цивільних громадян, яким було спричинено фізичну, економічну та психологічну шкоду внаслідок бойових дій та терористичних атак противника. Нагальність вказаних потреб сприяла активізації діяльності благодійних організацій. Якщо у 2008 році в Україні було зареєстровано 11660 благодійних організацій [5], то на 1 січня 2015 року кількість благодійних організацій сягала 15 934 [6]. З початком широкомасштабної російської агресії кількість благодійних організацій стрімко зростає, і станом на 1 січня 2023 року складала 26 846 організацій [7]. Втім, лише за кількістю таких організацій судити про активізацію їх діяльності було б некоректно, оскільки, за даними дослідників, «більшість БО існують лише «на папері» [6]. Однак існують й інші чинники, аналіз яких дає змогу зробити висновок про збільшення впливу благодійних організацій в українському суспільстві. Так, за результатами соціологічного дослідження, проведеного Українським центром економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова у січні 2024 року, повністю довіряють волонтерським організаціям 29,7% громадян, скоріше довіряють 48,1% (для порівняння: державному апарату (чиновникам), представники якого, власне, і мають забезпечувати нагальні потреби Сил оборони та захищених верств населення, повністю довіряє в десять разів менше громадян (лише 2,4% опитаних), скоріше довіряють 13,6%) [8]. За даними Forbes, за дев'ять місяців 2023 року три найбільших фонди України зібрали 12,5 млрд грн. [9]. У світовому рейтингу благодійності Україна у 2023 році зайняла 2 місце [10], тоді як ще у 2019 році знаходилася в цьому рейтингу на 101 місці [11]. Викликає інтерес, що перше та третє місця у вказаному рейтингу належать Індонезії та Кенії – державам, які займають відповідно 107 та 143 місце зі 156 за міжнародним індексом людського потенціалу [12], тобто високі показники у рейтингу благодійності не означають автоматично вирішення нагальних соціальних проблем у суспільстві.

Декілька слів хотілося б сказати про співвідношення термінів «благодійна діяльність» і «волонтерська діяльність». Відповідно до абзацу

третього частини першої статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність», волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності [13], тобто ці поняття співвідносяться як частина і ціле. Разом з тим, у мас-медіа України та в суспільній свідомості вказане співвідношення розуміється з точністю до навпаки: волонтерська діяльність розуміється значно ширше. охоплюючи, крім робіт та послуг, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами (як це має бути відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність»), ще й благодійну допомогу в цілому, у тому числі в грошовій формі. Не дбають визначеності в цьому сенсі положення п. 165.1.54 ст. 165 Податкового кодексу України, в якому передбачено, що до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку не включається сума (вартість) благодійної допомоги, виплаченої (наданої) благодійниками – фізичними особами, які внесені до Реєстру волонтерів [14], у той час як легальне визначення волонтерської допомоги не передбачає її надання у грошовій формі. Тому у назві цієї статті слова «благодійна діяльність» і «волонтерська діяльність» вжито як окремі категорії.

Виникнення благодійної діяльності сягає своїм корінням в історію Стародавнього Світу. Разом з тим не можна однозначно стверджувати, що сучасні та давні форми надання допомоги тим, хто її потребував, були ідентичними. Так, довірена особа імператора Августа Гай Цільний Меценат, чиє ім'я згодом стало прозивним, надавав допомогу діячам мистецтва і науки, використовуючи як матеріальні та правові можливості Римської імперії, так і власні спроможності [15, с. 45]. Тобто, сучасною термінологією, з метою підвищення довіри до імператора Августа у суспільстві, Гай Меценат адміністрував надання державної підтримки діячам науки та мистецтва, створював можливості для особистого прийому митців та науковців імператором, до якого вони могли звернутися з проханням про надання їм маєтків та державних виплат, а також надавав власну благодійну допомогу. Тобто, самий відомий у світовому масштабі історичний приклад благодійної діяльності мав достатньо прагматичну мотивацію, і тут слід погодитися з О. Жмаєм, на думку якого благодійність завжди здійснюється виходячи з особистих інтересів і для досягнення особистих цілей [15, с. 45].

У наукових джерелах, які досліджують проблеми благодійної діяльності, сформувалося декілька підходів, відповідно до першого з яких благодійництво (філантропія) є глибоко недемократичним інститутом, який надає ще більше влади в руки еліти, передаючи їй контроль над культурними, соціальними та політичними пріоритетами [16; 17], «обіцяє порятунок, водночас легітимізуючи тривале існування крайньої

нерівності, що потенційно сприяє посиленню залежності» [18, с. 345].

У межах другого підходу благодійність розуміється як добровільне, несистемне, безкорисливе сприяння, спрямоване на поліпшення соціального стану осіб, які потребують цього, та розв'язання проблем соціально-культурної сфери суспільства загалом. Філантропію як форму благодійної діяльності трактують як цілеспрямовану, мотивовану допомогу, яка ґрунтується на підтриманні загальнолюдських цінностей та людинолюбстві, що надається безкорисливо, у формі безособової допомоги, шляхом підтримання духовного та культурного життя суспільства й заступництва за незаможних і нужденних [19, с. 13]. Волонтерство у межах вказаного підходу є добровільною формою соціальної активності, спрямованої на суспільно корисні справи. Це спосіб колективної взаємодії й ефективний механізм вирішення актуальних соціальних проблем, що ґрунтується на прагненні допомогти [20, с. 109].

Третій підхід базований на рейтингу, у якому благодійні організації було ранжовано за критеріями організаційної ефективності, організаційної спроможності та загального фінансового стану. Основою такого рейтингу стала фінансова інформація з податкових декларацій та інших форм аналізу фінансової діяльності понад трьох тисяч благодійних організацій у семи напрямках: ефективність залучення коштів, витрати на фандрейзинг, програмні витрати, адміністративні витрати, зростання первинних надходжень, зростання програмних витрат та коефіцієнт оборотного капіталу [21, с. 135]. За результатами такої оцінки автори дослідження доходять висновку, що благодійні організації все більше набувають рис прибуткових підприємств у своєму прагненні подолати конкурентний тиск та скорочення фінансування. Це може мати непередбачувані наслідки. Наприклад, найбільш успішні благодійні організації не обов'язково є тими, що мають найбільший потенціал для суспільного блага. Наразі не існує механізму, який би дозволяв оцінити соціальну цінність благодійних організацій, у той час як така оцінка має важливі етичні та політичні наслідки, особливо з огляду на рівень підтримки благодійних організацій з боку держави та фондів [21, с. 130].

Що стосується першого підходу, то констатування активності світових та національних еліт у спробах збільшити рівень своєї влади (капіталу) за допомогою використання благодійних організацій є описаною багатьма авторами тенденцією. Разом з тим складно уявити методологію оцінювання такого використання – як з огляду на розмитість категорії «еліта», так і закритість відповідних відомостей та даних. Невимірними уявляються також позиції у межах другого підходу, наповнені оцінками категоріями на кшталт «без-

корисливе сприяння», «підтримання загальнолюдських цінностей», «суспільно корисні справи». Враховуючи, що моральні критерії мають надзвичайно широкий діапазон представленості в різних соціальних групах, в різних регіональних, релігійних та етнічних спільнотах, знаходження однакового для всіх розуміння суспільно корисної справи є досить складним (як приклад, можна навести благодійну допомогу для здійснення заходів в сфері захисту прав ЛГБТ, що схвально оцінюється в одних спільнотах і викликає виражену негативну реакцію в інших). Безкорисливість благодійної діяльності також не є константою – адже, відповідно до ч. 3 ст. 16 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» розмір адміністративних витрат благодійної організації не може перевищувати 20 відсотків доходу цієї організації у поточному році [22], тобто з кожної тисячі залучених коштів 200 гривень може йти на утримання самої благодійної організації, що може включати заробітну плату її співробітників, виступаючи матеріальним джерелом їхнього існування. Тому термін «безкорисливий», з огляду на його оцінний характер, на нашу думку, некоректно застосовувати для визначення соціального призначення і цілей благодійних організацій. Більш того, якщо така організація виконує соціально значущі цілі, додержується правових приписів, звітує відповідно до законодавства про свою діяльність, то достатнє матеріальне забезпечення її керівництва та персоналу виступає запорукою тривалості та надійності її діяльності. Додамо також, що деякі благодійні організації намагаються зменшувати адміністративні витрати: так, благодійний фонд «Рідні» у своєму звіті за 2023 рік задекларував лише 12% адміністративних витрат у структурі видатків, що склало 5 394 931 грн [23], однак більшість благодійних організацій правовий припис про регулярне оприлюднення звітності на своєму вебсайті не виконує.

Отже, з'ясування цілей та цінностей благодійної діяльності як наукове завдання доцільно розв'язувати у межах третього підходу, який можна умовно назвати технологічним. Він передбачає визначення організаційної ефективності, організаційної спроможності та загального фінансового стану благодійної організації [21], однак нам уявляється важливим також використання критерію правової культури, до якого ми відносимо у тому числі культуру звітності.

Висновки. Благодійні організації є важливим учасником суспільних відносин в умовах невизначеності, коли прогнозування соціально-економічних, політичних та інших процесів ускладнюється внаслідок відсутності гарантій безпеки та домінування факторів ризику. Аналіз розподілу позицій у світовому рейтингу благодійності свідчить, що найбільшу розповсюд-

женість благодійна діяльність має у державах з недостатнім рівнем додержання прав людини та/або соціального захисту населення (Індонезія, Кенія, М'янма Ліберія, Нігерія), або у країнах, в яких існують значні податкові преференції для благодійників (США) або в яких благодійні фонди приблизно на 50% фінансуються державою (Канада).

Діяльність благодійних організацій в державі і суспільстві звичайно тісно пов'язана з трьома сферами: політичною, економічною та сферою соціального захисту. В політичній сфері благодійна діяльність дає змогу сформувати позитивний імідж публічної особи та отримати певні переваги перед конкурентами (в українській реальності сформувався мем «гречка для виборців», однак діапазон благодійності в політичних цілях значно ширший). В економічній сфері благодійність дає змогу виробникам розширювати збут своєї продукції та послуг завдяки постійному згадуванню назви суб'єкта господарювання та апелювання до цінностей споживачів (так, онлайн казино «Космолот» активно поширювало інформацію про масштабну благодійну допомогу Збройним Силам України). У сфері соціального захисту благодійна допомога дає змогу державі уникати деяких узятих на себе у законодавчих актах зобов'язань, перекладаючи окремі з них на інших суб'єктів. З початком у 2014 році російської збройної агресії, а особливо – після початку широкомасштабного вторгнення, благодійна діяльність стала важливим елементом правовідносин у сфері оборони.

Активна діяльність благодійних організацій сама по собі не свідчить про слабкість держави та її нездатність забезпечити базові потреби життєдіяльності громадян і розвиток тих сфер суспільних відносин, які того потребують (звичайно соціального захисту, охорони здоров'я, спорту, культури та мистецтва). Однак масштабна благодійна діяльність великих корпорацій змінює політичну та економічну реальність, формуючи патерналістські наративи, які впливають на електоральні переваги та ступінь підтримки окремих публічних осіб. Залежність нагальних потреб держави у сфері воєнної безпеки від благодійної активності невизначеного кола осіб породжує велику кількість ризиків, пов'язаних з непередбачуваністю розмірів благодійних пожертв та їх обумовленістю виключно суб'єктивними факторами. Отже, благодійна діяльність може впливати на систему публічного управління, тому моніторинг її тенденцій уявляється одним із завдань забезпечення національної безпеки.

Серед переваг, які досягаються завдяки благодійній діяльності, слід назвати оперативність задоволення нагальних потреб держави і окремих громадян. Виконання органами публічної влади своїх функцій, пов'язаних із задоволенням таких потреб, здійснюється за правовим алгоритмом, вихід за межі якого породжує юридичний

делікт. Натомість, активність благодійних організацій дає змогу надати необхідну допомогу поза межами бюрократичних бар'єрів. Іншою перевагою є підвищення консолідації суспільства, поява спільних для різних верств населення цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буздуган Я. Правова характеристика благодійності, благодійництва та благодійної діяльності. *Віче*. 2011. № 4. С. 7–10.
2. Гудзь А.О. Класифікація форм і видів благодійної діяльності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 61–64.
3. Стинська В.В. Нормативно-правове регулювання благодійної діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. Вип. 1 (48). С. 396–399.
4. Прокопець С.В. Адміністративно-правова характеристика волонтерства, як форми благодійної діяльності. *Modern scientific journal (Сучасний науковий журнал)*. 2023. Вип. №2(2). С. 39–44.
5. Розвиток благодійництва в сучасній Україні. Аналітична записка. Київ: НІСД, 2013. URL: <https://niss.gov.ua>.
6. Діяльність українських благодійних організацій. Дослідження Corestone Group та Gfk Ukraine, 2019. URL: https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2019/11/charity_funds_report.pdf.
7. Задорожня Л., Маркуц Ю. Податкове стимулювання благодійності в Україні. Київ: Вокс, 2023. URL: <https://voxukraine.org/podatkovye-stymulyuvannya-blagodijnosti-v-ukrayini>.
8. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024 р.). URL: <https://razumkov.org.ua>.
9. Тарасовський Ю. Як донатять українці. З початку року три найбільші фонди зібрали 12,5 млрд грн. URL: <https://forbes.ua/news/yak-donatyat-ukraintsi-z-pochatku-roku-tri-naybilshi-fondi-zibrali-125-mlrd-grn-26102023-16903>.
10. World Giving Index 2023. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/wgi_report_2023_final.pdf?sfvrsn=402a5447_2.
11. CAF World Giving Index 10th Edition, 2019. URL: <https://www.cafonline.org/about-us/publications/2019-publications/caf-world-giving-index-10th-edition>.
12. Human Development Report 2020 The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene. URL: <https://web.archive.org/web/20210130023305/http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>.
13. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.
14. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
15. Жмай О. Благодійність як засіб створення суспільного блага в контексті вирішення соціальних проблем. *Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 19 лист. 2020 р.). Одеса, 2020. С. 45–48.
16. Horvath A., Powell W.W. Contributory or disruptive: Do new forms of philanthropy erode democracy? In Reich, R., Cordelli, C. and Bernholz, L. (eds), *Philanthropy in Democratic Societies: History, Institutions, Values*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2016. P. 87–122.
17. Reich R. On the role of foundations in democracies. In Reich, R., Cordelli, C. and Bernholz, L. (eds), *Philanthropy in Democratic Societies: History, Institutions, Values*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2016. P. 64–86.
18. Maclean M., Harvey C., Yang R., Mueller F. Elite philanthropy in the United States and United Kingdom in the new age of inequalities. *International Journal of Management Reviews*. 2021. Volume 23, Issue 3, p. 330–352. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/ijmr.12247>.
19. Сербин Р.А. Благодійництво в Україні: доктринальне адміністративно-правове дослідження: моногр. Київ: НАВС, 2016. 428 с.
20. Закалик Г.М., Коропатов О.М., Шувар Н.М. Волонтерська діяльність в Україні: історія, сьогодення та євроінтеграція. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 104–109.
21. Polonsky M.J., Grau S.L. Evaluating the Social Value of Charitable Organizations: A Conceptual Foundation. *Journal of Macromarketing*. 2008. № 28(2). P. 130–140.
22. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.
23. Благодійний фонд «Рідні». Звітність. Звіт за 2023 рік. URL: <https://ridni.org.ua/report>.